

A József Attila Kör első füzetei

Régen érlelődő nagy újdonság a fiatal írók József Attila Körének most induló kiadványsorozata. Rendkívüli jelentőségű esemény ez, több szempontból is. Itt próbálja ugyanis a hetvenes évek derekától fellépő új nemzedék önmagát először karakteresen meghatározni és kifejezni. Olyan újfajta formában, amely önmagában is jelzi a generáció önmegkülönböztető szándékát; utalva ezzel azokra a társadalomfejlődési tendenciákra, amelyeknek e nemzedék részese, illetve motorja, generálója, úttörője igyekszik lenni. A fiatal magyar „avantgarde”-izmus itt valóban „előörsi” jellegűt mutat; mégpedig elsősorban társadalmi-történelmi, s nem művészi értelemben. Mert maga a forma, a központi, fiatalokat ömlesztve sorakoztató antológiaszabvány helyett egy (vagy több) fokkal önállóbb szervezésű és önállóbban rendeződő füzetek is azt mutatja legelőször, hogy hol tart ma a magyar társadalom és benne a fiatal irodalomban (szellemben) is sűrűsödő progresszió. Természetesen tükröződik a fiatal nemzedék jellegzetes művészete és művészetfelfogása is, de ennek is egyre szorosabban a társadalomfejlődésben betöltött szerepe szempontjából van jelentősége. Jellemző, hogy az első három JAK-füzet közül kettő elméleti-publicisztikai (és irodalomtörténeti) érdekű kiadvány, s csak egy a tulajdonképpeni művészi bemutatkozás. Ez is nyilvánvalóan a fiatal generáció erős teoretikus, társadalomelméleti és társadalomkritikai beállítottságának a jele. Messe vezetne most annak taglalása, hogy milyen okok játszanak bele a voltaképpeni művészet európai és világtörténeti horizontú bizonyos funkcióvesztésébe, az elméleti tudományok, a lét- és történelemfilozófia, a szociológia, a pszichológia stb. javára. Mindenesetre – a legújabb magyar történelem számos speciális okára is világítva (viszonylag hosszú konszolidáció, lassan ingadozó, nagyjából stabil kompromisszumos egyensúly stb.) – tipikus tünetként jelentkezik a művészi kifejezés formai határokat elmosó összefonódása az elmélettel, az intellektuális elmélyülésből fakadó esszéformával. Esszéizálódik a vers is, a próza is. Szignifikánsan számos ebben a nemzedékben az egyszerre több műfajú alkotó (művész, tudós, elméleti író, filozófus, esztéta, szociológus, kritikus, publicista). Ez azonban csak a forma, de összefügg azzal a tartalommal, amelyet ezek a füzetek megszólaltatnak, megfogalmaznak. Kivált az első, a *Fasirt, avagy viták a „fiatal irodalomról”*, amely tehát nemcsak létével, megjelenési módjával,

hanem gondolataival is mutatja: hogyan lehet a nyolcvanas évek elején beszélni irodalomról, szellemi életről, társadalomról, mit lehet (és kell) kimondani.

A *Fasirt*... az előző években a fiatal irodalomról lezajlott viták válogatott gyűjteménye. Tartalmaz a JAK elődjének, a Fiala Írók József Attila Körének 1980-as szentendrei konferenciáján elhangzott beszédet is. (Az évente előreláthatólag 10–12 füzetrel megjelenő sorozat tervezi a JAK ezutáni tanácskozásainak – és egy eddiginek – a publikálását is.) A kötet anyagának elrendezése a jellegzetes irodalmi-esztétikai gondoktól az általánosabb társadalmi-politikai kérdések felé való haladás gondolati ívét teremt meg. A kötetnyitó esszé, Spiró György fejtegetése műfaji szempontból vizsgálja a fiatal irodalom érdeklődési irányát. A líra, majd a novella „eltömegesedése” és elérdektelenedő dömpingje után a fiatal írók a hiányzó regényforma terepét vették be, ennek a konjunktúráját használták ki. De Spiró szerint a regényhez szükséges elementáris élményi háttérrel, életismerettel a konszolidáció időszaka nem adja meg, így a regény – olykor túlságosan is – intellektualizálódik, esszéizálódik. (Ennek, tehát a műalkotásbeli önreflektáltság poétikai hozadékának pozitívumait elemzi, emeli ki Kulcsár Szabó Ernő.) De ha a regénynek nincs is elemi érzelmi-lelki szuggesztívója, s problematikáját gyakran izgalmasabban veszi is át az esszé, a tanulmány, a vitairat: mégis, a privatizáló öntanúsításból a személyiség önállóságának, gondolkodásbeli függetlenségre való törekvésének a hangja is kihallható, újra helyet kap a sémák nélküli primer élet – írja Spiró.

Az irodalmi közélet függvényében méri fel viszont Zalán Tibor a legfiatalabb írónemzedék helyzetét, lehetőségeit. Leírja a tömegesedés, az „arctalanná” válás jelenségegyüttesét, azt, hogy a legfiatalabbak ismertsége minimális, hogy nem tömörülnek csoportokba, folyóiratok köré, s minőségi antológiákkal sem jelentkeznek. Bár inkább ezekkel a szinte szokatlan negatív viszony módokkal ragadja meg a népes nemzedék specifikumait, jelez pozitív irányultságokat is. Ilyen például a kor ideológiai-eszmei bizonytalanságának kendőzetlenebb vállalása vagy a minőségi művészet és etikum kialakítására törő erőfeszítés. Mert lenne igény önálló szervezésű antológiák kiadására, de az antológia-összeállítás központi elve inkább csak kizárja az efféle autonómiára való törekvést. S a folyóiratok is csak ömlesztve, s nem másággat értékelve, nem az induláskor segítve karolják fel a kezdőket. Holott az új nemzedék különössége a valódiabb valóságkép és a személyiségépítés erőteljesebb kimunkálásában (Géczi János), illetve a megszerzendő több érdemi önállóság társadalmi célokra fordításában (Varga Csaba) rejlik vagy jelenik.

S itt jut el a kötet az egyetemes társadalomproble-

matika velejéhez. Szilágyi Ákos kitűnő írása, túllépve az egyes jelenségeken, már a fiatal irodalom eltömegesítésének manipulatív társadalmi-strukturális érdektartalmait tárja fel. Értelmezésében a „fiatal irodalom” alközösségének ideologikus tételezése és mint ilyennek a kezelése a monopolisztikus társadalomirányítás és hatalomgyakorlás lényegéből fakad. Mert a „fiatal irodalom” mint egység, nem létezik. Ha mégis egységesnek vesszük, éppen a benne rejtőző valódi különbségeket fedjük el. Az a fajta ideológia és társadalomirányítás („tervezés”), amely a tényleges különbségek és részérdekek szabad önkibontakozásának meghagyása helyett igazából nem létező, külsőleges szempontok alapján összekapcsolt egységek vízióját teremti meg: a valóság immanens törvényeit mellőzi. A voltaképpen működésképtelen homogén egységek erőltetése a reális, belső motivációk alapján alakuló, differenciálódó autonóm közösségek létreengedése helyett: nyilvánvalóan a felülről irányító politikai gyakorlat konzerválódását segíti elő. A hatalom racionális társadalmisításának ugyanis akadálya, illetve a hatalomelosztással történő demokratizálódási folyamatot késlelteti a könnyebb irányíthatóság és a struktúrafenntartás végett működő centralizált politikai vezetésforma. Ezért érthető, hogy miért hivatalos jelszó ma a „mű számít, nem a közélet” elve. A biztonságosabbnak látszó irányíthatóság, a jelenlegi szerkezet számára ugyanis kedvezőbb a passzív, apolitikus, a felülről tervezett alközösségek és álszervezetek kereteit elfogadó magatartás (ha már az „Establishment”-et pártoló politikusság elmarad), mint az uniformizált „kényszerközélet” helyetti újfajta, valóságos érdekeket kifejező közéletiség. Az ötvenes évek diktatúráját meghaladó, a passzív autonómiát engedő liberalizmus után most már a saját autonómiát intézményesen is kifejező demokratizmusra van szükség és igény. Ezt a tartalmi, intézményes garanciákat teremtő szabadságot sürgeti Szilágyi Ákos, s amint a füzet bevezetőjében írja, a JAK és kiadványai ennek megszerzésére tesznek kísérletet. Ez a próbálkozás nemcsak a fiatal irodalom alképletének szétdarabolását, a belső érdekkülönbségek szabad kinyilváníthatóságát célozza, hanem ezzel példát is mutathat az általánosabb társadalmi demokratizálódás szerkezetére és módjára.

Ezt a gondolatmenetet egészíti ki Elek István okfejtése. Ő is a fokozottabb nyilvánosságot, a részérdek-artikuláció és a személyes „nagykorúság”, önállóság intézményes feltételeinek kiépítését jelöli meg a cselekvés aktuális céljaként. A beleszólás szabadsága ugyanis csökevényes, ha a politikai érdekszférában nem nyilatkozhatnak meg azok a különböző (politikai vonatkozású) vélemények, szándékok, amelyek így kénytelenek visszahúzódní az irodalom burkába. Az irodalom politikummal való telítettségének pozití-

vumokra való átváltása azonban nem célravezető úgy, ahogy Elek István a nyilvánosság engedélyezésének utópisztikus, illuzórikus képzetét fenntartja. Az alulról jövő kritikai ellenőrzés demokráciája ugyanis *nem kéri*, hanem az egész társadalom progressziója érdekében is *teremti* a maga intézményes biztosítékait. Az utóbbi esetben tudniillik nem lehetne jótéteménynek, adománynak feltüntetni a jogos autonómiaigény kielégítését. Erre egyébként Elek is – helyesen – utal, amikor az erőviszonyokban láttatja a progresszió menetének esélyeit. A reális érdekközösségek önképviseleti törekvéseit tehát inkább hagyni kell, mint a lehetőségeit felülről adni. (Abba a hibába több cikkíró is beleesik, hogy a fiatalok számára nagyobb cselekvési lehetőség adását javasolja, holott a szabad cselekvési terep meghagyásának természetessége lenne a kívánatos.) A demokratizálódás fontos tünete egyébként az elméleti-esszéisztikus társadalomkritika felerősödése, olykor a művészet rovására is – egyelőre, sajnálatosan.

Több írás inkább csak egy-egy jelenségre utal – az irányzatos, egyáltalán önálló folyóiratok hiányára (Mező Ferenc), az álszervezetek erőszakolására (Vámos Miklós), a kiadáspolitika zavaraira (Zelei Miklós), a demokratikus hagyományokról való elfeledkezésre (Ungvári Tamás) stb. De egyetemes hangként szól az irodalomnak mint társadalmi feladatvállalás szükségének a hangja (Szentmihályi Szabó Péter, Mocsár Gábor, Gyertyán Ervin, Tamás Pál, Tóth Erzsébet), még a tisztábban irodalmi kérdésfelvetésű írásokból is (Székelyhidi Ágoston, Székly János). A hiányok összegzésének újabb remek példája viszont Csoóri Sándor esszéje. A rossz közérzetet a reális igények kielégítetlenségéből, a belső önkontroll meghasonlást okozó hatalmából, így a „kettős hatalomból”, az erkölcsi értékzavarból eredezteti. Képei pontosak: a panaszkodás elburjánzása elveszi a „számonkérő hang” helyét, a „mindennapi, értelmes igazmondás” nélkül, legfeljebb a „néma bírálat” csak fáradt, meddő és tanácstalan lesz az ember. Meg kell tanulni „föllázadni a cselekvés jogáért küzdő élet nevében” – szögezi le végül Csoóri. Nyilvánvaló, hogy ahol az önálló felelősség és a szabadon választott kötelezettség helyett hierarchikus rend uralkodik, ott törvényszerű a gátlástalan panaszkodás pótcselekvésének semmit meg nem oldó előmlése, hiszen mindenkinek van felettese, senki sem vállalt önálló felelősséget, így mindenki kiszolgáltatottnak, az „ország albérlőjének” érezheti magát, s okolhat mást. Az ország a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján valószínűleg elérte az adott gazdasági szisztémában egyáltalán elérhető életszínvonalat, a soron következő közvetlen feladat a radikálisabb demokratizálás. Ezért tetszenek pillanatnyilag kevésbé aktuálisnak a Szilágyi Ákos és Csoóri Sándor igazságait egyben-

másban cáfolni igyekvő írások gondolatai (Szerdahelyi István, Mezei András, Gyurkó László).

Rendkívüli horderejű viszont az a kérdés, amelyre **Eörsi István** Csoóri-bírálatát vet fényt. **Eörsi** a demokratikus pluralizmus bűvöletében érvel Csoóri ellen, a részérdekek szabad artikulációját hangsúlyozva minden nemzeti „közös vállalkozás” ellenében. Halványan jelzi ugyan, hogy a demokratizálódás is felfogható közös vállalkozásként, arról azonban elfeledkezik, hogy az autonóm kisközösségek létéből, a részérdekek kifejezhetőségéből törvényszerűen fakad az egyre nagyobb közösségek, végül a nemzet – szintén tisztán demokratikus, tehát nem erőszakosan egységesítő vagy totalitarisztikus – érdeknivánítási igénye. Vagyis természetesen közös vállalkozás a nemzet külső demokratikus lehetőségeinek, önállóságának, valamint a nemzet speciális tudati-morális, történelmi-kulturális jellegének, önazonosságának a megerősítése. Vannak tehát a nemzetet minden részében egyszerre érintő kérdések, amelyek megválaszolásában közös lehet – vagy lehetne – a nemzet érdekvéviselője. A status quo meghaladása szempontjából ezért nemcsak a konzervativizmus contra demokratizmus alternatívájára merül fel, hanem az a további kérdés is, hogy a tényleges demokratizálódási folyamat mennyiben őriz meg sajátos nemzeti karaktervonásokat. Mert nem biztos, hogy ezek automatikusan beleérthetők e folyamatba. Pillanatnyilag szintén egy rész képvisel olyan gondolati tartalmakat, amelyek az egész nemzet bizonyos tényleges közös gondjait vállalják (kisebbségi-nemzetiségi kérdés, történelmi és nemzeti tudat, közösségi szellem és erkölcs, a népi-paraszti kultúra, művészet gyakorlati és filozófiai problémái, népesedés stb.). De a gazdasági, társadalmi-politikai változások erkölcsre, magyarságtudatra és -sorsra értelmezésének ez az erős iránya éppen nem élvezi azt a hegemoniát és privilegizáltságot, amelyből a nemzeti „sajátosság méltóságához” kevésbé kötődő érdekek inkább részesül. Ebből a szempontból jelentős Fekete Gyula kiváló írása. A nemzeti és erkölcsi felelősségtudat, a komoly szellemimorális közösségi köteletségérzet nem több, csak hasonló jogot kíván magának a vele szemben méltatlan előnyben, ízlésuralmon levő „irodalmi city” belterjes, eszménytelenítő világához. S Berkes Erzsébetnek is igaza van Sükösd Mihállyal szemben, mert azt állítja, hogy az író saját feladatának érezheti az egész társadalom ügyét, még ha annak egyes részéről ma már autentikusnak szólnak szakemberek is. A nemzeti gondolat felszabadítása végett lett volna hasznos talán a **FIJAK** különleges jelentőségű, 1979-es lakitelki nemzettudat-konferenciájának előadásaiból is közölni itt, illetve lenne elengedhetetlenül fontos annak egész anyagát külön kötetben megjelentetni. A *Fa-sirt*. . . azonban így is – a könyv gerincét adó, legki-

emelkedőbb írásaival (Szilágyi Ákos, Csoóri Sándor, Fekete Gyula, Elek István) – a nyolcvanas évek elejének kivételes értékű dokumentuma.

A *Ver(s)ziók, Formák és kísérletek a legújabb magyar lírában* a kísérletező magyar líra irányzatot antológiaként töltene be szerepét. Bár egy-egy irányzat határait nehéz kijelölni, mégis mintha többféle stílus és forma elv kapott volna benne helyet, mint amennyi egy igazán karakteres irányzatú antológiát hozott volna létre. Hiszen a neoavantgarde jellegadó elképzelései mellett hagyományosabb verstípusok, képies-szürrealisztikus lírafajták is szerepelnek, amelyek éppenséggel egy másik antológia darabjai is lehetnének.

Az igazán jellegzetes iránya tehát e kötetnek a neoavantgarde ihletésű vers vagy műalkotás (képvers, vizuális és akusztikus konkrét vers, fotó-szöveg montázs stb.). Ez a típus voltaképpen utolérni igyekszik a kortárs európai posztmodern vagy pop-art tendenciákat. Helyesen jegyzi meg a kötet előszava, hogy itt hiányzik a „klasszikus” avantgarde aktivizmusa vagy politikuma. De látható, hogy a felszíni formák széttörésével egyetemes léttörvényeket kibontó filozófiai igény sem őrződik meg. Eltűnt a metafizika, a mitikus szerkezeti elv. Ez azonban a neoavantgarde világlíra egyik (főleg a koncept-art, a neorealizmus programos eszme és jelentés nélküli) áramára is többé-kevésbé érvényes. Inkább a képzőművészet az, ahol túlélt vagy felélénkült a metafizikai igény. A líra azonban, s e kötetben is, gyakran megmarad a személyes életélmények és élettények érzéki jelölésénél, csak éppen az élményre vonatkozó egyes elemek formái (külső) átstrukturálódáson mennek keresztül. A valóság érzéki benyomásainak formai jelölői minél közvetlenebbül, tehát a hagyományosan felidézhető nyelvi szerkezetek helyett különböző látványi és akusztikus jelekkel törekszenek kapcsolódni az eredeti élményhez. Így viszont egyre távolodnak attól, hogy metafizikai tartalmakra, lételekre való vonatkoztatási rendszert, világképet építsenek ki. Beszűkül az elemi művészi hatás, széttört a szuggesztív; az alkotást nem inherens hatásértéke, az „aura”, hanem „kiállítási értéke” (műnek-szántsága) minősíti (Walter Benjamin kategóriái). Az előállított valóságdarab hangulati effektusait nem irányítja művészi létszemlélet vagy alkotói erőfeszítés. A befogadó ekként saját élménytartalmaival töltheti meg szemléletének tárgyát. Az azonosulást vagy az azonosulási képtelenséget így a befogadók előzetes valóságviszonya szabja meg, s a mű éppen ezeket a virtuális valóságviszonyokat hagyja érintetlenül, mert metafizikai reflexió (ítélet) nélkül demonstrálja saját élményeit. Az identifikációs lehetőségek megképzése természetesen nem lehet kívánalom az arról cleve lemondó alkotással szemben, az azonban bizonyos, hogy még a pop-art is (amely

persze Arnold Hauser szerint is végső soron elfogadja az eldologiasodott valóságviszonyokat, mert ironiája nem mutat kiutat) – ironikus szemlélete, erős reflexiója révén – képes kollektív viszonymódokat tükrözni. Itt viszont mintha még a hangsúlyozott mindennapiság belső jelentésségét vagy jelentéslehetőségeit is visszafogná a gyakran felszínes kommentár.

Mindenképpen dicséretes azonban az a szellemi szabadság, eszméleti és tájékozódásbeli nyitottság, amely a szerzőket jellemzi. De mivel még csak a kezdetén tartanak annak az útnak, amelyet a legújabb európai iskolák már bejártak, ezért azok konzekvenciáit, tanulságait sem vonhatták le. Vagy már éppen a neoavantgarde utáni mérséklet szellemét tanúsítanák? Így vagy úgy, az erőteljesebb hatás eléréséhez merészebb politikai vagy metafizikai (gondolati) kalandok tapasztalatára lenne szükség. Formáikat még csak saját élményeikre, s nem azok lélektani metafizikájára, gondolati-érzelmi lényegére, ontológiájára tudják vonatkoztatni. Ezért sikerültebbek azok a versek, amelyek fenntartanak bizonyos „bevált”, a kelet-európai társadalmiságnak megfelelőbb, szervezettebb esztétikai módszereket: társadalomkritikai ironiát (Szilágyi Ákos, Székely Endre, Veress Gerzson), szellemes ötletességet (Tóth László), etikai, lélektani, léthelyzeti hangulatiságot (Endrődi Szabó Ernő, Fenyvesi Ottó, Géczy János, Köröndi Lajos, Sziveri János, Zalán Tibor) vagy mitizáló távlatokat (Szöcs Géza). A mélyebben átélt történelmi tudatosság jelentésképző erői viszont már olyan versekben nyilatkoznak meg, amelyek éppen egy másik, elevebb identifikációs jelentésvilágot (történelmi léthelyzeti, etikai, közösségi, lélektani, mitikus, filozófiai jelentéstartalmakat) fenntartó antológia részei lehetnének. A *Ver(s)ziók* irodalomtörténeti helye egy ilyen másik antológia kívánatos és szükséges létrejöttékor lesz igazán felmérhető.

Bókay Antal, Jádi Ferenc és Stark András „*Közte-tek lettem bolond. ...*”, *Sors és vers József Attila utolsó éveiben* (a címlap sajtóhibás) című munkája József Attila életének és költészetének utolsó szakaszát, annak lélektani, élményi háttérét deríti fel az irodalompszichiátria módszerének alkalmazásával. Az ilyen típusú mélylélektani elemzés akkor érdekes, ha megsejteti (netán feltárja) alkat és sors, élmény és művészet, élet és szellem, egyén és társadalom stb. viszonyának általános, törvényszerű összefüggéseit is. A pusztán esztétikumon túllépő konkrét vizsgálat jelentős adalékokat szolgáltathat nemcsak az irodalomtörténet, hanem az egyetemes művészetelmélet, a lélektan, a filozófia számára is. Ebből a szempontból igen meggyőző az első két tanulmány, amely a költői lélekállapotok, ösztön- és vágyrendszerek útját, illetve József Attilának a pszichoanalízissel való kapcsolatát és Bak Róbert, az utolsó kezelőorvos patográ-

fiát részletezi. Feltárulnak azok a mélylélektani motívációk (az anya- és apa-élmény[kép] sérülése, a fokozódó és kielégületlen szeretetigény stb.), amelyek végül a pszichopatologikus állapot eluralkodásához és az öngyilkossághoz vezetnek. Mind az általános, mind a konkrét szempontok felől átgondolatlanok és tévesnek látszik ellenben a harmadik tanulmány, amely az öngyilkosság legdöntőbb okának a költő örültnek bélyegzését, a stigmatizálást jelöli meg, és így teszi felelőssé a közvetlen környezetet. Mert nem a stigmatizálás, hanem a legközvetlenebb személyes létélmény, a szeretetkielégületlenség teszi elviselhetetlenné az életet. Igaz, hogy ebben a környezet is szerepet játszik, azonban nemcsak saját akarata szerint, hanem az adott szinten megoldhatatlan, általánosabb társadalmi létviszonyok determinációival is. A társadalmi dezintegráció, anómia, bomlás egyfelől, a személyiség – többnyire valóban nem beteg! – pszichikus érzékenysége, egyéni és társadalmi lét hiányait, elidegenedtségét fokozottabban megélt élményvilága, idegi adottsága, a neuraszténia másfelől az, ahonnan nézve a stigmatizálás inkább következmény, mint ok. Felszíni megnyilvánulás lévén legfeljebb töredéke az öngyilkosságot kikényszerítő, mélyre nyúló, szerves kapcsolati okok összettel halmazának – még ha igazatalkannak fogjuk is fel, minthogy elmebeteg kevéssé lesznek öngyilkosok.

Ilyen horderejű témának a megközelítéséhez mindenképpen nagyobb társadalom-, történelem- és létfilozófiai felkészültség, igényesség és távlat lenne szükséges.

Bertha Zoltán

(a)verziók

Jellegzetesen itteni helyzet: örülhetünk egy félsikernek is. Ebben az évek óta készülő, mégis hamarjában elkészült versgyűjteményben mennyire ráismerhetünk a helyzetünkre! Íme, (költői) szabadságunk korlátain ismét kinyílt egy kis rés, a zárt tér némileg kitágult, s a terra novára lépő költő/szerkesztő/olvasó átélheti a hódítás (megkeseredő) örömét.

Igazságtalan és tisztességtelen dolog ilyen hangon beszélni egy vállalkozásról, amely a maga nemében egyedülálló, és amely minden értékviszonylagossága ellenére is fontosabb, mint az elmúlt tíz év valamenyny költői antológiája. A csalódottság szülte ironia nem is a könyvnek szól, hanem a viszonyoknak, amelyek között született. Hiszen ahhoz, hogy valami nem relatíve új teremthessen, élő és mindennapos kap-